

Голові Разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 17.051.062

Проректору з наукової роботи Запорізького
національного університету, доктору
історичних наук, професору
Васильчуку Геннадію Миколайовичу

Відгук

офіційного опонента, доктора історичних наук,

професора Андрєєва Віталія Миколайовича

на дисертацію Чергик Наталії Юрїївни

“Музеографічні публікації XIX – початку XX століття як джерело з історії

України”, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за

спеціальністю 032 – історія та археологія

Дисертаційне дослідження Наталії Юрїївни Чергик присвячено цікавій та малодослідженій у сучасній українській історичній науці проблемі – музейним виданням другої половини XIX – початку XX ст. як джерелу з історії України.

Актуальність дисертації не викликає сумнівів, адже робота Н. Чергик заповнює суттєву прогалину в сучасній українській історіографії і є ґрунтовним концептуальним дослідженням історії українського музейництва імперської доби не тільки як теоретичної, практичної та видавничої музеографічної діяльності, а й як складової великої національної справи – фіксації та збереження вітчизняної історичної спадщини.

Структура роботи логічна, підпорядкована досягненню мети та виконанню поставлених завдань й не викликає зауважень. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог.

Авторка чітко визначила актуальність, об’єкт, предмет, наукову новизну та практичне значення роботи, поставила відповідні мету та завдання, обґрунтувала

хронологічні та географічні межі. Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами (дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету “Джерела з історії Степової України XVIII – початку XXI ст.” (номер державної реєстрації 0118U000381) (с. 23-31) підтверджує непересічну актуальність даного дисертаційного дослідження для загальної справи реконструкції джерельної бази з історії регіону.

Робота пройшла ґрунтовну апробацію.

Дисертантка вдало висвітлила історію поняття “музеографія” й зафіксувала, що на сьогодні цей термін у більшості дискурсів означає музейну практику, в той час як “музеологія” – теорія музейництва. Вона цілком справедливо вважає, що комплекс музейних видань – це не лише носій інформації про музеї, а й цінне джерело з історії України (с. 32-43).

Параграф 1.2. під назвою “Сучасний стан розробки проблеми” переважно присвячений теорії та історії музеології, історіографії музеографічних практик та їх трансформаціям, огляду окремих музеографічних видань протягом тривалого часу (XVI – XXI ст.), що певною мірою виходить за межі проблематики дослідження. У тексті параграфу вміщено не просто ґрунтовний і цікавий фактографічний матеріал, але подано його не описово (що часто трапляється), а й аналітично (с. 43-63). Вважаю, що Н. Чергик в цілому вдалося висвітлити історіографію обраної досить вузької проблеми, виявити дискусійні моменти та потенційно-продуктивні напрями дослідження заявленої теми.

Н. Чергик цілком виправдано, керуючись специфікою музеографії, варіативністю музеографічних жанрів, обрала основні теоретичні та методологічні засади свого дисертаційного дослідження. Цей різноманітний науковий інструментарій поєднує в собі як традиційні так й нові підходи наукового досліджу, це допомогло авторці в пошуках рішення надзвичайно складної проблеми взаємодії індивідуального, групового, соціального й універсального в історичному,

джерелознавчому та історіографічному процесі (с. 63-72). Отже, можна сміливо стверджувати, що дана методологічна база роботи відповідає сучасним тенденціям розвитку історичного знання. У зв'язку з цим, на мою думку, Наталія Юріївна мала належний інструментарій дослідити обрану тему "Музеографічні публікації XIX – початку XX століття як джерело з історії України".

Характерною рисою новітньої української історичної науки є підвищений інтерес дослідників до інтелектуалізації та персоніфікації історичного та історіографічного процесів, до з'ясування особистої участі інтелектуалів у продукуванні та інституалізації наукових знань. Ця риса цілком відбиває загальну тенденцію сучасної світової історичної науки, її цивілізаційно-культурологічну та антропологічну спрямованість. З цього погляду дисертаційна робота Н. Чергик без сумніву може бути віднесена до новаторських досліджень. Вона реконструювала генезу музеографічного видавництва в Україні та його історичний контекст, тло економічних, політичних, соціокультурних змін в Російській імперії через біографічний підхід (М. Ф. Біляшівський, В. І. Гошкевич, С. К. Кульжинський, К. М. Мельник-Антонович, О. М. Поль, К. М. Скаржинська, В. В. Тарновський-молодший, В. М. та Б. І. Ханенки, М. М. та Б. Д. Грінченки, Ф. Р. Штейнгель, Д. І. Яворницький та ін.).

До уваги було взято широкий суспільно-культурний контекст – розвиток капіталістичних відносин, процеси урбанізації та міграцій, цензурне законодавство, воєнно-революційні та український національний рух.

Авторка відзначила, що вихід у світ музейної книги в Україні можна поділити три етапи – підготовчий, редакційно-контролюючий та функціональний і кожному приділила увагу. Також увагу дослідниці привернули й такі моменти функціонування музейних видань як тираж, ціни, критика, наукова вага, актуальність тощо (с. 73-127). Це демонструє нам широту міждисциплінарного підходу в історичному дослідженні.

Н. Чергік запропонувала власну класифікацію музейних видань в Україні другої половини XIX – початку XX ст., що дозволило їй провести комплексний аналіз цих джерел та розкрити їх джерельний потенціал. Вона, проаналізувавши доробок своїх попередників, цілком обґрунтовано виділила і дотримувалася такої класифікації: 1) каталоги (комбіновані – охоплюють колекції різного хронологічного та видового сегменту; профільні – представляють певний вид пам'яток; каталоги виставок – структура залежить від теми, виду презентованих пам'яток, об'єму виставкової площі, кількості учасників заходу); 2) описи, що розподілені за способом укладання (описи-каталоги – публікація у вигляді каталожного переліку; описи з каталогом – розповідь про колекцію доповнена каталогом; описи-оповіді – оповідний твір про музей або колекцію); 3) альбоми (ілюстративні – містять виключно ілюстрації, текст присутній тільки у службовому апараті видання; альбоми-описи – ілюстрації доповнені оповідним твором, який є органічною частиною публікації; анотовані – до ілюстрацій додано анотації); 4) путівники (стаціонарної музейної експозиції та тимчасової виставки); 5) звіти (приватних музеїв та музеїв громадського статусу); 6) програми – чітко окреслена перспектива роботи музею, спонукальний твір до громади брати участь в розбудові музею; 7) збірники (комбінована публікація – презентація колекцій кількох власників або музеїв; моновидання – коли під титулом “Збірник” опубліковано твір одного автора або монографічне дослідження кількох авторів); 8) моновидання – книга або брошура, яка містить розповідь про музей або наукове дослідження щодо певного предмету колекції (с. 128-152).

Дослідниця зосередила свою увагу передовсім на виявленні джерельного потенціалу музейних видань, вона вдало провела аналіз музейних публікацій як історіографічного джерела щодо вивчення становлення музейного джерелознавства і продемонструвала це практично щодо запорозької спадщини. Також Н. Чергік дослідила змістовну складову та динаміку відображення запорозьких старожитностей в українській музеографії, тобто, їхньому введенні до наукового

обігу шляхом публікацій в музейних виданнях другої половини XIX – початку XX ст. Авторці вдалося висвітлити проблему їх атрибуції, репрезентативності та достовірності (речових, образотворчих та документальних джерел). Дисертантка довела, що музеографічні описи джерел відображають особливості матеріальної та духовної культури населення Запорозьких Вольностей, але також містять певні стереотипи та неточності (с. 153-210).

Хотілося б відзначити додатки до дисертаційної роботи. Вони мають не тільки ілюстративний характер, а й фіксують й унаочнюють результати дослідження, мають практичне значення для подальшої розробки питань музейного джерелознавства та історії України, зручні у використанні.

Високо оцінюючи дисертаційну роботу Н. Чергик, не можна оминати деякі недоліки та висловити побажання.

Так, на жаль, авторка, судячи зі списку джерел та літератури, не ознайомила з доробком херсонського історика А. В. Костенка, маю на увазі його дисертацію “Археологічні фонди краєзнавчого музею: формування, зберігання, використання (на прикладі Херсонського обласного краєзнавчого музею)” (Київ, 2015) та низку його інших одноосібних публікацій (у тому числі і музеографічних, зроблених на сучасному рівні). Хоча заради справедливості, відзначу, що дослідниця все ж звернула увагу на книгу А. Костенка та А. Шевченко “Виктор Гошкевич и его мир: семья, окружение, древности” (Херсон, 2017) та дисертацію А. Шевченко “Рід Гошкевичів у соціокультурному житті України” (Запоріжжя, 2021). Разом з тим, не знаходимо у списку джерел та літератури й дисертації І. Чорноіваненко (Теплової) “Рід Скадовських у соціокультурному житті Південної України” (Запоріжжя, 2015), в якій на широкій джерельній базі висвітлено внесок Георгія Львовича Скадовського в музейну справу на Херсонщині та формування археологічних колекцій, промоцію музеографічних видань В. Гошкевича (адже Н. Чергик віднесено до “музеографів” всіх долучених до створення музейного видання осіб (с. 43).

Також хотілося б бачити залучення автором до дослідження результатів потужної подвижницької музеографічної роботи у Чернігові подружжя Марії та Бориса Грінченків новітніх публікацій – матеріали Всеукраїнських щорічних конференцій “Грінченківські читання”, сучасне багатотомне видання наукової та епістолярної спадщини Б. Д. Грінченка, що здійснює Київський університет імені Бориса Грінченка.

Авторка провела аналітику вживання терміну “музеографія” в різних наукових дискурсах та обрала його досить чітко та вузькоспеціалізоване значення в якості предмету дослідження – “комплекс видань музеїв про їх колекції та публікації про музей”; “друковане слово – видання музеїв та публікації про музей, введення музейних пам’яток в якості джерел до наукового обігу шляхом їх оприлюднення засобом друку” (с. 42-43). Це доволі широкий асортимент видань, але у даній роботі увага зосереджена на специфічних музейних виданнях – каталогах, альбомах, описах, путівниках, звітах, програмах. В залежності від змістовної цілісності та стилістики вживаними є словосполучення “музейне видання / робота / труд / текст / опис / продукт / твір тощо”. Але, образно кажучи, “джерел багато не буває”. На мою думку, цікаво було б залучити, хоча б для компаративістики чи верифікації окресленої джерельної бази описові джерела – зафіксовані у спогадах, мандрівних замітках, травелогах тощо описи музейних експозицій та приватних колекцій конкретними людьми. Так, наприклад, фактографічні та досить кваліфіковані описи містяться у творі відомого мандрівника Михайла Бернова “Из Одессы пешком по Крыму. Письма русского пешехода” (Санкт-Петербург: Типография Глазунова, 1896. 218 с.), видані коштом С. Б. Фальц-Фейн.

Утім, вказані дискусійні моменти та помічені недоліки суттєво не впливають на оцінку загального рівня дисертації, яка відноситься до оригінальних джерелознавчих, історіографічних та музеографічних студій. Її авторка провела глибоке наукове дослідження та отримала нові якісні результати, що мають поважну новизну та дозволяють суттєво доповнити наші знання щодо проблеми

музеографічних публікацій XIX – початку XX століття як джерела з історії України і становлять основу для подальших досліджень.

Одержані авторкою дослідницькі результати мають важливе наукове і практичне значення, а тому, на мою думку, як офіційного опонента, їх можна рекомендувати до впровадження. По-перше, вони можуть бути залучені до процесу підготовки узагальнювальних праць з української історіографії, джерелознавства, музеєзнавства, історії України. По-друге, дисертація та низка публікацій Н. Чергик заслуговують на включення до обов'язкового списку навчальної літератури в університетських курсах з української історіографії, джерелознавства, музеєзнавства, спеціальних історичних дисциплін, історії України та ін.

Таким чином можна зробити висновок, що дисертація Чергик Наталії Юріївни “Музеографічні публікації XIX – початку XX століття як джерело з історії України” є самостійною, актуальною, завершеною науковою працею, її висновки є цілком обґрунтованими. Наукові публікації, зараховані за темою дисертації, доволі повно висвітлюють її основні положення та висновки. Також слід відзначити, що робота відповідає принципам академічної доброчесності та вимогам “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. Авторка дисертації заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук,

професор кафедри історії України

Київського університету імені Бориса Грінченка

В. Андреев